

Adam Smith öt tézise a honvédelmi kiadásokról

Csontos Tamás Tibor

DOI: 10.14267/VILPOL2023.KSZ.02

Az orosz-ukrán konfliktus kirobbanása újra középpontba hozta a hadsereg és a hadiipar szerepét a gazdaságban. A háború olyan rég nem látott precedenseket teremtett, mint amikor a német kancellár bejelentette a hadiipar II. világháború óta nem látott fejlesztését (Sheahan és Marsh, 2022). Persze nem csak Németországban, hanem az egész Európai Unióban felerősödött az igény a védelmi kapacitások megerősítésére (Eliassen, 2022). Magyarország is élen jár ebben a folyamatban, hiszen már a háborút megelőzően elindultak a jelentős hadiipari fejlesztések, amelyek erősíthetik hazánk szerepét a fegyvergyártásban (West, 2023). Természetesen a folyamat nem csak a háborúnak köszönhető, már jóval előtte elkezdett növekedni a nemzetbiztonsági szempontok szerepe a gazdasági döntéshozatalban, amit leginkább Kína felemelkedése és a világpolitika policentrikusabbá válása okozott.

Ezek a fejlemények egyértelműen jelzik, hogy az előttünk álló középtávú globalizációs szakaszban a hadiipar szerepe és a biztonságpolitikai szempontok érvényesítése kulcsfontosságú lesz a gazdaságpolitikai irányításban. Ez a közgazdászokat is gondolkodásra sarkallja arról, hogy mi is lehet a szerepe a hadseregnek korunk tudás alapú gazdaságában, s hogyan járulhat hozzá a hadiipar a közjó megvalósításához (Tirole, 2021). Ahhoz, hogy ebben gondolkodási folyamatban támpontokat kapjunk érdemes megvizsgálunk, hogy a közgazdaságtan nagyjai miként gondolkodtak erről. Jelen esszénkben a „közgazdaságtan atyjának”, Adam Smithnek a gondolatait ismertetjük a honvédelmi kiadásokról, mely megalapozhatja további elmélkedésünket a hadiipar helyes szerepéről.

Adam Smith a „A nemzetek gazdasága” című - 1776-ban megjelent - korszakos művének V. könyvében ír az uralkodó és az állam honvédelmi kiadásairól egy fejezetben [1]. Smith értekezésének kiindulópontja, hogy az uralkodó illetőleg az állam [2] elsődleges feladata a társadalom védelme a külső támadástól, aminek eszköze a hadsereg. Sőt, a könyv korábbi fejezetében azt is írja, hogy a védelem fontosabb, mint a bőség, ezzel egyértelműen kiemelve a biztonsági szempont elsődlegességét a jóléttel szemben. A következőkben bemutatjuk – ezen kiindulóponton építve - Smith öt fontos tézisét a honvédelmi kiadásokról.

1. tézis: A hadi kiadások formációelméleti meghatározottsága

Smith első tétele a hadi kiadásokat köti össze a formációelmélettel. Smith számára egyértelmű, hogy a hadsereg költségei formációhoz kötöttek, vagyis eltérők az egyes korszakokban:

„Azok a kiadások azonban, melyek e katonai erőnek béke idejében való előkészítésével járnak és azok, melyek a katonai erőnek háború idején való felhasználásánál állnak elő, a társadalom különböző állapota és fejlettségének különböző korszakai szerint igen különbözők” (Smith, 1940:205).

Smith kifejti, hogy a legalacsonyabb formációban, a vadászó népek esetén a hadseregnek nincsenek költségei, hiszen ez esetben mindenki vadász és harcos egyszerre. A következő szinten a pásztornépek (arabok, tatárok) esetén is hasonló a helyzet, az egész nemzet harcos - még a nők is részt vesznek a csatában - így a hadi kiadások elenyészők, s a harcosok fizetsége a zsákmányolás. Ezzel szemben a mezőgazdasági társadalmakban más módon kell a hadsereget megszervezni, itt már nem szállhat az egész nép hadba, hiszen az jelentős bevételkiesést okozna. Smith rámutat, hogy még ez esetben is alacsonyak a hadiköltségek, hiszen a mezőgazdasági dolgozók munkájukból fakadóan könnyen átképezhetők katonává, és ha vetéstől aratásig tartó időszakban hívják be őket a hadseregebe - amikor éppen nincs sok munka - akkor ez termelés kiesést sem jelent [3].

Az iparosodás és a hadtudomány fejlődésének folyamata viszont új korszakot hoz el. Az ipari társadalmakban a munkásokat már nem hívhatják be fizetség nélkül katonának, hiszen számukra a katonai szolgálat jelentős termelés kiesést jelent. Ahogy Smith fogalmaz: „Midőn tehát hadba vonul, hogy megvédelmezze a közt, minthogy nincs semmi jövedelme, amiből magát eltarthatná, így szükségképpen a köznek kell őt eltartania”(Smith, 1940:209). Emellett a hadtudomány fejlődése a harc idejét is elhúzza, így ez megnöveli a távol töltött időt. Az ipari társadalmakban már fizetést kell adni a katonának, s ezzel megnövekednek a kiadások. A katonák aránya emiatt a „polgárosultabb” nemzeteknél alacsonyabb, hiszen a társadalomnak ki kell termelnie az ellátásukhoz szükséges összeget. Összességében tehát a védelmi kiadások fokozatosan nőnek a társadalom fejlődésével.

Smith gondolatmenetéből fontos tanulság számunkra, hogy a formáció meghatározza a hadsereg szervezését és annak kiadásait. Ebből következően az is egyértelmű, hogy a Smith korabeli ipari társadalmak után ma, a tudás alapú gazdaság körülményei között a hadsereg szervezése és kiadásai ismét megváltoznak. A tudás központba kerülésével ugyanis a hadviselés információs oldala értékelődik fel, és az ehhez kapcsolódó költségek növekednek meg. Látjuk is, hogy a dezinformációs műveleteknek és a digitális eszközöknek milyen fontos szerepe van orosz-ukrán háborúban (Ionan, 2022; Perez és Nair, 2022). Az információs és kommunikációs technológiák szerepe kiemelkedővé válik a hadsereg szervezésében. Ezen technológiák (mint az okostelefonok, az internet) széleskörű elterjedtsége ugyanakkor kibővíti a részvétel lehetőségét és kötelezettségét a biztonság megteremtésében, ahogy erre a Porkoláb Imre tábornok rámutatott (lásd: Balogh, 2023). Ezek alapján azt is mondhatjuk, hogy a tudásalapú gazdaság korszakában mindenki kicsit katonává válik, s így úgy tűnik, mintha a Smith által leírt első korszakokba lépnek vissza, persze egy magasabb szinten.

2. tézis: Az állam bölcsességének fontossága a hadsereg megteremtésében

Smith második tézise, hogy a hadtudományok fejlődésével a katona önálló foglalkozássá válik, önálló szakmaként tagozódik be a munkamegosztásba, amihez Smith szerint szükséges az állami beavatkozás. Egyértelműen kifejezi, hogy a magánérdekeinkre való hagyatkozás nem elégséges hadsereg létrehozásához: „Csak az állam bölcsessége teheti azonban a katona foglalkozását külön és minden mástól eltérő foglalkozássá”(Smith, 1940:211). Az államnak úgy kell irányítani a magán érdekeket, hogy az egyéneknek megérje katonának lenni.

A második tétel fontos tanulsága, hogy az állam által kialakított ösztönző rendszer elsődleges a hadsereg és a jól működő hadiipar kialakításában. A magánérdekre alapozni ebben az esetben balgaság lenne, ami jelentős részben ellentmond a közkeletű Smith-képnek. Helytelen az a neoliberais értelmezés Smith tekintetében, hogy a helyes gazdálkodói magatartás az önszeretet vagy az önzés lenne. Ellenkezőleg, a haza szeretete része a helyes gazdálkodásnak, és ez a nézet ki is vezet az önszeretet felfogásából. Az államnak fel kell ismernie, hogy szerepe van a jól működő hadiipar létrehozásában, ezt nem lehet önmagában csak a piaci szereplőkre bízni, így jó ösztönzőket kialakító, vagyis „bölcs” hadi-iparpolitikára van szükség.

3. tézis: A nemzet gazdagodása esetén az „álló” hadsereg szerepe fontosabbá válik

Smith szerint a nemzetek gazdagodásával két folyamat játszódik le. Ahogy az ország iparosodottabb lesz, úgy csökkennek az emberek „háborús erényei”, hiszen csökken a szabadidő, amelyben harcias gyakorlatokat végezhetnének. Ugyanakkor a gazdagodással a nemzet egyre inkább célpontjává válik a támadásoknak. Ez egy veszedelmes folyamat, hiszen mindeközben a nép egyre kevésbé tudja megvédeni magát. Smith szerint a köz védelmére ezért az államoknak két lehetőségük van: a milícia vagy az állandó hadsereg létrehozása. A milícia az állam által kikényszerített alkalmi katonai szolgálat, a katonának más foglalkozása is van. Az állandó hadsereg ezzel szemben a tartósan különálló katonaság fenntartását takarja. Smith azt is bemutatja, történeti példákon keresztül, hogy hogyan haladta meg fokozatosan a milíciákat az állandó hadsereg, hiszen „Csak az álló hadsereg segítségével lehet tehát valamely ország civilizációját állandósítani vagy csak hosszabb időn át megtartani is” (Smith, 1940: 220). Smith arra is rámutat, hogy az állandó hadsereg azért is jó, mert így a katonák még békeidőben sem „felejtik el vitézségüket”, így valójában nincs szükség háborúra a katonai erények fenntartásához. Sőt Smith szerint az állandó hadsereg az egyetlen eszköz, amely a barbár népeket civilizálttá tudja tenni. A szerző Nagy Péter példáját hozza, és amellet érvel, hogy a nemzetet fellendítő törvényeket csakis egy jól szervezett hadsereg tudja kikényszeríteni. A hadsereg ugyanis az állam „Összes többi intézkedéseinek végrehajtó és betartó eszköze...” (Smith, 1940, 221).

Smith megállapítása korunkra is érvényes. A hidegháború végével, illetve a jólét növekedésével társadalmainkból szükségképpen fogyott el a „háborús erény”, egyre védtelenebbek lettünk. Az Európai Unió kifejezetten jó példa erre. A korábbi neoliberális globalizációs korszakban az gazdasági unió és a szabadkereskedelemmel járó jóléti előnyök hangsúlyozása volt a középpontban, melyek mögött a közös védelem kérdésköre háttérbe szorult. Ennek következtében az ukrán válság és a migrációs nyomás váratlanul érte Európa védelemi rendszerét. A jövő nagy feladata, miként tudjuk ezt a folyamatot visszafordítani, amelyre a megoldást Smith-el egybecsengően egy Európai Unió állandó hadsereg felállítása adhatja. Továbbá ahogy Smith rámutat, a hadseregnek fontos szerepe lehet a „barbárság” visszaszorításában és fejlődés elősegítésében, ezért szükséges úgy szerveznünk a hadsereget az elkövetkező korszakban, hogy képes legyen ezt a funkcióját is kiteljesíteni.

4. tézis: A technológiai fejlődés új készségeket értékel fel

Smith negyedik tézise a lőfegyverek bevezetésével kapcsolatos. A lőfegyverek előtti korszakban egy hadsereg erejét az egyes katonák testi ereje és fegyverforgatási készségei adták. A lőfegyverek feltalálása után ezek szerepe csökkent, bár el nem tűnt. Ahogy Smith fogalmaz: „Engedelmesség, rend és pontos fegyelem a modern hadseregben fontosabb tulajdonság a csaták eldöntésében, mint a katonák fegyverforgató ügyessége és készsége” (Smith, 1940:214). Smith ezzel arra mutat rá, hogy a hadtudományok fejlődése más képességeket értékel fel a hadseregben. Továbbá később azt is állítja, hogy a régi időkben a civilizált nemzetek nehezen tudták magukat megvédeni a barbároktól. A lőfegyverek feltalálása viszont egy fordulatot hozott, innentől a „szegény és barbár” nemzetek tudták magukat kevésbé megvédeni a gazdagokkal szemben.

Smith tézise ismét fontos tanulsággal szolgál. Ma az információs és kommunikációs technológiák szerepe kiemelkedő, ami miatt újra megváltozik, hogy mi számít lényeges készségnek a hadseregben. Ahogy korábban utaltam erre, az kerülhet előtérbe, hogy melyik nemzet tudja hatékonyabban és hitelesebben bevonni a társadalmait a biztonság megteremtésébe. Az információs háború megjelenésével az állampolgárok biztonságra való tudatos törekvésére helyeződik a hangsúly, hiszen akár egy csaló email megnyitásával is veszélybe sodorhatjuk a kommunikációs rendszereinket.

Emellett egy másik fordulópontnak is tanúi lehetünk. Ahogy Thomas Friedman (2018) rámutat, a 21. században az információs hadviselés és a terrorizmus felerősödésével az „egyéni romboló erők sokkal könnyebben és olcsóbban tudnak nagyobb kárt okozni” (Friedman, 2018: 351). Így eljutottunk oda, hogy ismét a Smith által „barbár”-nak nevezett erőkkel szembeni védelem válik nehezzé a fejlett társadalmak számára. Ez a kihívás pedig megint csak az részvétel fontosságát erősíti, hiszen a terrorizmus elleni hatékony fellépés feltétele, hogy minden állampolgár a saját szakmája művelése során a biztonság szempontját tartsa szem előtt.

5. tézis: A hadsereg és a szabadság viszonya

A hadsereggel kapcsolatos állandó és fontos félelem, hogy káros a szabadságra nézve. A hadsereg hatalmával való visszaélés érve Smith korában is megjelent, amelyre ő is megadta sajátos válaszát. Smith szerint ahol a hadsereg érdeke össze van kapcsolva az állam alkotmányával ott az „az álló hadsereg sohasem lehet veszélyes a szabadságra” (Smith, 1940:221). A hadsereggel kapcsolatban tehát szükséges az alkotmányos kontroll, de ez esetben a szabadság szűkítésének veszélye nem áll fenn. Sőt, Smith amellet érvel, hogy még akár növelheti is a szabadságot, hiszen az állam bízhat saját erejében, így visszafoghatja a szükségtelen elnyomást.

Smith ezzel rámutat arra, hogy a hadsereg megfelelő szabályozásával és a közjó alá rendelésével lehetséges a biztonság és a szabadság szempontját egyszerre érvényesíteni. Ma, amikor a hadiipar és a hadsereg szerepe egyre lényegesebbé válik ezt fontos tudatunkba vésnünk és keresnünk kell azokat a megoldásokat, amelyek e két erény együttes megvalósulásához vezetnek. Természetesen Smith annyiban továbbgondolható, hogy a globalizáció korában a béke és a szabadság fenntartásához már nem elégséges a nemzetállami alkotmányos kontroll, hanem világpolitikai

együttműködés szükséges, amely globális szinten képes az emberi méltóság ideája alá rendelni a hadsereg működését.

Befejezésül

Összességében, Adam Smith munkája számos orientációs ponttal szolgál számunkra a hadsereg szerepével kapcsolatban. Fontos tanulság, hogy a hadsereg szervezése és kiadásai eltérők a különböző formációkban. Azt gondoljuk, hogy ez az állítás kiterjeszthető a hadiipar szerepére is. Emellett Smith üzenete, hogy a haditechnológia fejlődése új készségek felértékelődését hozza el. A tudás alapú gazdaság és az információs és kommunikációs technológiák felemelkedése, így mindenképpen változásokat hoznak a hadsereg és a hadiipar gazdasági kormányzásában. Az biztos, hogy a biztonság fenntartása a továbbiakban nem mehet ugyanazokkal az eszközökkel, amikkel a Smith által leírt ipari társadalmakban történt. A széles körben elterjedt infokommunikációs technológiák korában a biztonság megteremtésében az állampolgári részvétel felértékelődik. Ma tehát új hadiipari vízióra van szükség, amely képes elősegíteni az állampolgárok biztonságért való tudatos cselekvését. Ez azzal is jár, hogy a biztonság szempontjai olyan polgári területeken is megjelenhetnek, amelyeket eddig nem soroltunk a szoros értelemben vett hadiiparhoz. Például a nemzetbiztonsági tényező megjelenését már a Tik-Tok szabályozásánál is láthatjuk (Liboreiro, 2023).

Smith szövegéből az is egyértelműen kitűnik, hogy a hadiipar új szerepének kialakítását nem bízhatjuk a piaci szereplőkre. Ehhez szükség van az állam „bölcs” hadi-iparpolitikájára, amely megfelelő ösztönző rendszert épít ki megteremtve az állampolgári részvételét a biztonság fenntartásában. Ez azért is különösen fontos mert, ahogy Smith bemutatja a „nemzetek gazdagodása” növeli támadási felületet, viszont ha nem teszünk ellene egyben csökkenti védelmi kapacitásainkat is. Emiatt hazánk és az Európai Unió védelmében a tudatos hadi-iparpolitika nem megspórolható.

A hadsereg és a hadiipar növekvő szerepe, ugyanakkor jogosan veti fel a szabadság szűkülésének problémáját. Ezért Smith alapján azt is állíthatjuk, hogy szükséges megteremteni a hadiipar alkotmányos kontrollját, hiszen ekkor a hadsereg újonnan kialakuló szerepe nem fogja veszélyeztetni a szabadságunkat. Sőt akár a szabadságunk és a fejlődésünk motorjává, gazdaságunk húzóágazatává válhat. Ehhez, viszont a modern közgazdasági gondolkodásnak is fel kell zárkóznia és meg kell teremtenie a közjóból táplálkozó hadiipar koncepcióját. Jelen esszével ehhez a folyamathoz szerettünk volna hozzájárulni

Irodalomjegyzék

Balogh Attila (2023). „Részvétel a biztonság megteremtésében”. Magyar Fejlesztésgazdaságtani Szakosztály. URL: <https://fejlodesgazdasagtan.hu/2023/06/07/reszvetel-a-biztonsag-megteremteseben/> Letöltés ideje: 2023.07.20.

Eliassen, Ingebor (2022). Europe’s growing military power —Your questions answered. Investigate Europe. URL: <https://www.investigate-europe.eu/en/2022/military-power-eu-your-questions-answered/> Letöltés ideje: 2023.07.20.

Friedman, Thomas L. (2018). Köszönet a késésért. Optimisták kalauza a boldoguláshoz a gyorsulás korában. Budapest: HVG Kiadó.

Ionan, Valeriya. (2022). Ukraine's tech excellence is playing a vital role in the war against Russia. Atlantic Council. URL: <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/ukraines-tech-excellence-is-playing-a-vital-role-in-the-war-against-russia/> Letöltés ideje: 2023.07.20.

Liboreiro, Jorge (2023). Domino effect as more EU institutions move to ban TikTok on work devices. Euronews. URL: <https://www.euronews.com/my-europe/2023/03/03/domino-effect-as-more-eu-institutions-move-to-ban-tiktok-on-work-devices> Letöltés ideje: 2023.07.20.

Perez, Christian és Anjana Nair. (2022). Information Warfare in Russia's War in Ukraine. Foreign Policy. URL: <https://foreignpolicy.com/2022/08/22/information-warfare-in-russias-war-in-ukraine/>. Letöltés ideje: 2023.07.20.

Sheahan, Maria és Sarah Marsh. (2022). Germany to increase defence spending in response to 'Putin's war' – Scholz. Reuters. URL: <https://www.reuters.com/business/aerospace-defense/germany-hike-defense-spending-scholz-says-further-policy-shift-2022-02-27/> Letöltés ideje: 2023.07.21.

Smith, Adam (1940). Vizsgálódás a nemzetek jólétének természetéről és okairól. II. kötet. Budapest: Magyar Közgazdasági Társaság.

Tirole, Jean (2021). Közgazdaságtan a közjóért. Budapest: Osiris Kiadó.

West, Logan. C. (2023). Hungary's Expanding Military-Industrial Complex is an Asset for NATO. The National Interest. <https://nationalinterest.org/feature/hungary%E2%80%99s-expanding-military-industrial-complex-asset-nato-206417> Letöltés ideje: 2023.07.20.

Jegyzetek

[1] Bár Smith a könyv más pontjain is utal a hadseregére, különálló módon ebben a fejezetben foglalkozik vele, így jelen esszében ennek bemutatására szorítkozunk.

[2] Az angol eredetiben „the sovereign or commonwealth”.

[3] Smith feltételezte, hogy az otthonmaradó idősek, asszonyok és gyermekek képesek ellátni az ilyen időszakban felmerülő munkákat.